УДК 159.9 https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series12.2025.28(73).12

ВПЛИВ ІНКЛЮЗИВНОГО СЕРЕДОВИЩА НА РОЗВИТОК САМООЦІНКИ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Роман Попелюшко
доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри теоретичної і консультативної психології
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
01601, Україна, м. Київ, вул. Пирогова, 9
r.p.popeliushko@udu.edu.ua, https://orcid.org/0000-0002-1227-1292

Марина Крепс
магістрантка спеціальності 053 «Психологія»
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
01601, Україна, м. Київ, вул. Пирогова, 9
24fp.m.kreps@std.udu.edu.ua

Анотація
Стаття присвячена вивченню впливу інклюзивного середовища на формування самооцінки дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами (ООП). Підкреслено, що самооцінка є центральним психологічним конструктом особистості, який визначає рівень упевненості у власних силах, соціальну адаптацію та емоційне благополуччя. Проаналізовано особливості формування самооцінки в учнів із мовленнєвими порушеннями та порушеннями слуху, виокремлено чинники ризику (соціальна ізоляція, відсутність толерантності та індивідуального підходу) й умови, що сприяють позитивному розвитку «Я-образу». Емпіричне дослідження проведене на вибірці з 50 дітей віком 6-11 років, поділених на експериментальну та контрольну групи. Для діагностики використано низку стандартизованих методик (Дембо-Рубінштейн, «Мій ромашковий портрет», «Шість суджень», «Який я?», «Три оцінки»). Результати отримані в контрольній групі продемонстрували поглиблення негативних тенденцій: зростання частки заниженої самооцінки, збільшення залежності від думки однолітків та негативних самохарактеристик. Водночас у експериментальній групі, після впровадження комплексної програми (арттерапія, казкотерапія, тренінги соціальних навичок, позитивне педагогічне підкріплення), спостерігалася позитивна динаміка: зниження тривожності, зростання частки адекватної самооцінки, посилення когнітивної впевненості та рефлексивних умінь. Отримані дані засвідчують, що формування самооцінки у дітей з ООП є пластичним процесом, високочутливим до соціально-психологічних умов. Ефективна інклюзія передбачає міждисциплінарний супровід, розвиток педагогічної компетентності та створення толерантного середовища, яке сприяє гармонійному особистісному розвитку кожної дитини. Перспективами подальших досліджень у цій галузі є вдосконалення інклюзивної освіти та формування оптимальних умов для особистісного розвитку дітей з особливими освітніми потребами.
Ключові слова: самооцінка, інклюзивне середовище, особливі освітні потреби, психологічні особливості, соціальна адаптація.

Вступ

Формування адекватної та позитивної самооцінки є критично важливим завданням для дітей молодшого шкільного віку, оскільки саме в цей період закладаються основи їх особистісного розвитку, емоційного благополуччя та соціальної адаптації. В умовах інклюзивного навчання, коли в одному класі навчаються діти з різними освітніми потребами, формування самооцінки набуває особливого значення. Адже діти з особливими освітніми потребами (ООП) можуть відчувати себе більш вразливими та потребувати додаткової підтримки для розвитку впевненості у собі та своїх силах.

Дослідження свідчать про те, що інклюзивне середовище, яке характеризується підтримкою, толерантністю та повагою до індивідуальності кожної дитини, сприяє формуванню у дітей позитивного самосприйняття, підвищенню їх самооцінки та покращенню соціальної взаємодії (Мощак, 2023). Також існують ряд вітчизняних досліджень спрямованих на вивчення питань, пов'язаних із формуванням реалістичної самооцінки та позитивного ставлення до себе у дітей з особливими освітніми потребами (Балабушка, Смовж, Марущенко, Латутін, 2025).

Самооцінка є складним психологічним конструктом, який відображає уявлення дитини про себе, свої здібності, якості та цінність. У молодшому шкільному віці самооцінка характеризується певною мінливістю та залежить від оцінок дорослих та однолітків. Діти цього віку схильні переоцінювати свої досягнення/невдачі та можливості, що є важливим фактором їх мотивації та розвитку (Томашкевська, 2023).

Водночас, недостатня увага до потреб дітей з ООП в інклюзивному середовищі може призвести до їх соціальної ізоляції, відчуження та формування негативної самооцінки.

Метою дослідження є аналіз впливу інклюзивного середовища на розвиток самооцінки дітей молодшого шкільного віку з ООП. Для досягнення цієї мети передбачається **вирішення наступних завдань:** 1) здійснити теоретичний аналіз психологічних особливостей самооцінки молодших школярів з ООП; 2) дослідити вплив інклюзивного навчання на формування самооцінки; 3) актуалізувати основні труднощі, з якими стикаються діти в інклюзивних класах.

Методи дослідження

Для реалізації мети та завдань емпіричного дослідження нами були застосовані наступні стандартизовані психодіагностичні методики, зокрема методика Т. Дембо та С. Рубінштейна (Коробко & Коробко, 2008), «Мій ромашковий портрет», «Визначення шести суджень», «Який я?» (Дячук, 2016) та «Три оцінки» (Барда & Московець, 2019). Дослідження передбачало кількісний та якісний аналіз даних, що дозволило оцінити рівень самооцінки, виявити її когнітивні, емоційні та соціальні компоненти, а також визначити вплив ендогенних та екзогенних чинників на формування самооцінки. Для обробки отриманих даних застосовано описову статистику та якісний аналіз проєктивних матеріалів.

Результати та дискусії

Період молодшого шкільного віку є важливим етапом психологічного розвитку дитини, який характеризується низкою змін. Початок навчання в школі зумовлює перехід до нової соціальної ситуації розвитку, що потребує від дитини адаптації до змінених умов та вимог. Зі вступом до закладу загальної середньої освіти відбувається фундаментальна перебудова психічної саморегуляції, що проявляється у зміні провідного виду діяльності. Водночас,

відбувається й суттєва модифікація системи міжособистісних відносин дитини, яка тепер включає взаємодію з однокласниками та вчителем, що потребує адаптації до нових соціальних ролей та очікувань.

Самооцінка є важливим чинником особистісного розвитку дитини. Вона формується під впливом соціального оточення, сімейних відносин та освітнього процесу (закон Про освіту, 2017).

Молодший шкільний вік, згідно з дослідженнями дитячих психологів, характеризується підвищеною вразливістю дітей до тривожних станів. Початок навчання в школі, що супроводжується значними змінами в житті дитини, є потужним стресогенним фактором, який може дестабілізувати її звичний спосіб життя та викликати почуття тривоги. Ці зміни включають адаптацію до нової соціальної ролі учня, зміну режиму дня, необхідність налагодження контактів з однолітками та вчителями, а також освоєння нових видів діяльності.

Діти з ООП, зокрема ті, що мають мовленнєві особливості, зазнають значних труднощів у процесі соціалізації, зумовлених специфікою їхньої комунікації. Формування самооцінки у таких дітей відбувається в контексті навчальної діяльності, яка виступає важливим засобом їхньої саморегуляції. Особливої уваги потребує саме самооцінка дітей з ООП, оскільки вона є центральним компонентом їхньої особистості та відіграє вирішальну роль у мотивації поведінки.

У дітей з мовленнєвими порушеннями, процес адаптації до школи та навчальної діяльності може супроводжуватися підвищеним рівнем тривожності. Це обумовлено низкою факторів, включаючи труднощі у комунікації, соціальній взаємодії та навчанні. Тому дослідження самооцінки, як центрального компоненту особистості, відіграє важливу роль у процесі саморегуляції та адаптації дітей з ООП, у загальноосвітніх навчальних закладах.

Отже, констатувальний етап дослідження було організовано на базі ліцею №233 м. Києва у два послідовні зрізи, дослідження було проведено з метою вивчення особливостей самооцінки молодших школярів з ООП. До вибірки увійшло 50 учнів 1-4 класів (віком 6-11 років): 25 дітей із мовленнєвими порушеннями та 25 з порушеннями слуху (25 – експериментальна група; 25 – контрольна група), які навчаються в інклюзивних класах. Проведене первинне тестування в обох групах (експериментальна група – проходила курс модульної корекційно-розвивальної програми; контрольна група – не проходила), дало змогу зафіксувати «стартовий» рівень сформованості самооцінки учнів. Повторне вимірювання після завершення корекційної програми дозволило відстежити динаміку змін показників і виявити чинники, що зумовили позитивні зрушення.

Результати дослідження продемонстрували, що самооцінка дітей з ООП здебільшого характеризується нестійкістю, фрагментарністю, схильністю до самознецінення та високим рівнем залежності від зовнішнього оцінювання.

Таблиця 1

Рівень самооцінки молодших школярів з ООП до та після формувального етапу

Показник (скорочено)	**КГ Первинне → Повторне**	**ЕГ Первинне → Повторне**
Занижена СО (Дембо-Рубінштейн)	60% → 70%	60% → 50%
Адекватна СО (Дембо-Рубінштейн)	25% → 18%	25% → 32%
Завищена СО (Дембо-Рубінштейн)	15% → 12%	15% → 18%

Продовження таблиці 1

Показник (скорочено)	**КГ Первинне → Повторне**	**ЕГ Первинне → Повторне**
Негативні якості («Ромашковий портрет»)	72% → 78%	72% → 60%
Негативні судження («Шість суджень»)	55% → 63%	55% → 40%
Залежність від думки однолітків («Який я?»)	40% → 52%	40% → 38%
Розрив «учень – вчитель» («Три оцінки»)	65% → 73%	65% → 45%

Умовні позначення: СО – самооцінка; КГ – контрольна група; ЕГ – експериментальна група.

У контрольній групі (КГ) відсутність психокорекційних заходів призвела до погіршення самооцінки. Зростання частини заниженої самооцінки (з 60% до 70%) відображає кумулятивний ефект соціального тиску, зокрема через порівняння з нормотиповими однолітками. Учні з мовленнєвими порушеннями частіше фіксувалися на комунікативних труднощах («мене не розуміють»), що посилило негативне самосприйняття.

Збільшення негативних суджень (з 55% до 63% за методикою «Шість суджень») свідчить про закріплення установки на невдачу. Зростання залежності від думки однолітків (з 40% до 52%) підкреслює вразливість до соціального виключення, що особливо вплинуло на учнів із мовленнєвими порушеннями. Розрив між самооцінкою та оцінкою вчителя (з 65% до 73%) вказує на нездатність дітей інтегрувати позитивний зворотний зв'язок через низку рефлексію та тривожність. Учні з порушеннями слуху показали незначне зниження завищеної самооцінки (з 15% до 12%), що може бути пов'язано з втратою компенсаторних механізмів через брак підтримки.

Виходячи отриманих результатів дослідження, для розвитку самооцінки дітей молодшого шкільного віку з ООП, до дітей які входили в експериментальну групу (ЕГ), була впроваджена корекційна програма. Метою даної програми було підвищення рівня адекватності самооцінки та розвиток позитивного ставлення до себе у дітей молодшого шкільного віку з ООП, шляхом активізації пізнавальної, емоційно-вольової та соціальної сфер. Корекційна програма включала систему занять, спрямованих на усвідомлення власних сильних сторін, зниження рівня тривожності, розвиток соціальної компетентності та формування конструктивної самооцінки через ігрові, арт-терапевтичні, комунікативно-рефлексивні й тренінгові методи.

Впроваджена програма, передбачала використання таких напрямків роботи для формування адекватної самооцінки школярів з ООП, як:

1. *Емоційно-ціннісний напрям* – розвиток позитивного емоційного ставлення до себе, формування відчуття власної цінності через вправи самоприйняття та підтримку групи.

2. *Когнітивно-рефлексивний напрям* – усвідомлення власних досягнень і труднощів, формування вмінь самоаналізу та співвіднесення реального й ідеального «Я».

3. *Соціально-комунікативний напрям* – формування навичок ефективної взаємодії з однолітками, розвиток емпатії, толерантності та комунікативної впевненості.

4. *Творчо-терапевтичний напрям* – використання елементів арт-терапії, казко-терапії та рольових ігор для гармонізації образу «Я» і зниження внутрішньої напруги.

Корекційна програма в ЕГ продемонструвала значний позитивний вплив. Зменшення заниженої самооцінки (з 60% до 50%) та зростання адекватної самооцінки (з 25% до 32%) свідчать про ефективність арт- та казко-терапії у зниженні тривожності та формуванні позитивного емоційного фону. За методикою «Мій ромашковий портрет» частота негативних самохарактеристик знизилися (з 72% до 60%), а малюнки містили більше яскравих кольорів і позитивних елементів, що вказує на покращення самосприйняття.

Тренінгові заняття з соціальних навичок сприяли вербалізації досягнень («Я стараюсь»), що відображено в зниженні негативних суджень (з 55% до 40%). Зменшення розриву між самооцінкою та оцінкою вчителя (з 65% до 45%) підтверджує інтеграцію позитивного зворотного зв'язку. Учні з порушеннями слуху в ЕГ формували більш реалістичний ідеальний образ «Я», що знижує ризик емоційної нестабільності.

У КГ учні з мовленнєвими порушеннями ще більше фіксувалися на комунікативних труднощах, а учні з порушеннями слуху втрачали компенсаторний оптимізм. У ЕГ нозологічні відмінності послабилися: учні з мовленнєвими порушеннями почали акцентувати на сильних сторонах, а учні з порушеннями слуху демонстрували більш реалістичне самосприйняття. Це вказує на універсальність програми підтримки для різних нозологічних груп.

Порівняльний аналіз результатів КГ та ЕГ на формувальному етапі підтверджує, що формування самооцінки у молодших школярів з ООП є складним, багатофакторним і високочутливим до соціального впливу процесом. Разом із тим, дослідження демонструє, що цей процес має значну пластичність і може бути ефективно модифікований за умови цілеспрямованого психолого-педагогічного супроводу.

Системна підтримка, реалізована в ЕГ, дозволила частково нейтралізувати деструктивний вплив соціального середовища та активізувати внутрішні психологічні механізми адаптації що знайшло вираження у покращенні показників когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів самооцінки. Важливим чинником стала комплексність застосованого підходу, що включав арт-терапію, казко-терапевтичні техніки, заняття у формі тренінгу соціально-емоційного розвитку, рефлексивні вправи та педагогічні стратегії позитивного підкріплення. Усі ці елементи в сукупності забезпечили зниження рівня тривожності, посилення когнітивної впевненості, розвиток навичок рефлексії та формування автономного менш залежного від зовнішніх оцінок образу «Я».

У той час як в ЕГ зафіксовано позитивну динаміку в усіх досліджуваних аспектах, у КГ спостерігається поглиблення негативних тенденцій, зокрема: зростання частини заниженої самооцінки, посилення тривожних проявів, фіксації на негативних судженнях про себе, збільшення розриву між оцінкою себе та оцінкою педагогів. Це свідчить про те, що відсутність спеціальних корекційно-розвивальних заходів уразливу категорію учнів залишає в умовах соціального ризику, що призводить до поглиблення емоційного неблагополуччя та зміцнення деструктивної «Я-концепції», що, в свою чергу, ускладнює адаптацію в шкільному середовищі.

Нозологічний фактор, як показали результати, відіграє модифікуючу роль у динаміці самооцінки. Учні з мовленнєвими порушеннями виявилися найбільш вразливими до соціального неприйняття, що проявлялося у високій частці негативного самосприйняття і тривожних висловлювань. Разом з тим, учні з порушенням слуху продемонстрували тенденцію до гіперкомпенсаторної самооцінки, що, хоча й слугує психологічним захистом, часто не є маркером реалістичного самосприйняття.

Отримані результати дозволяють стверджувати, що ефективне формування позитивної самооцінки у молодших школярів з ООП, можливе за умов цілісного, міждисциплінарного супроводу, який враховує індивідуальні особливості розвитку, тип порушення, рівень емоційної стабільності та характер соціальних взаємодій дитини. Досвід впровадження програми в ЕГ може лягти в основу моделі психолого-педагогічного супроводу дітей з ООП у початковій школі, орієнтованої на стійке зниження тривожності та гармонізацію соціального функціонування.

Факторами ризику для формування адекватної самооцінки у дітей з ООП можуть виступати наступні чинники:

1) *відсутність толерантності* – нетолерантне ставлення до дітей з ООП може призвести до їх ізоляції, відторгнення та дискримінації. Це негативно впливає на самооцінку дитини, сприяє формуванню комплексу неповноцінності та ускладнює її соціальну адаптацію;

2) *педагогічна не компетентність/компетентність* – кваліфікованість педагогів у питаннях інклюзивної освіти, їх здатність створювати толерантне та підтримуюче середовище є важливим фактором захисту для самооцінки дітей з ООП. Педагоги, які володіють знанням про особливості розвитку таких дітей, можуть ефективно допомагати їм долати труднощі, сприяти розвитку їх позитивних якостей та формуванню адекватної самооцінки (Щербакова & Харченко, 2021);

3) *відсутність індивідуального підходу* – до кожної дитини з ООП необхідно застосовувати індивідуальний підхід, враховуючи її особливості розвитку та потреби. Адже відсутність індивідуального підходу до дітей з ООП може мати серйозні негативні наслідки для розвитку їхньої самооцінки (Трегуб, 2023);

4) *відсутність належної психологічної підтримки* – діти з ООП потребують психологічної підтримки, яка допоможе їм подолати труднощі та сформувати позитивну самооцінку. Відсутність належної психологічної підтримки може мати значний негативний вплив на розвиток самооцінки у дітей з ООП. Батьки, психологи, педагоги та інші фахівці повинні співпрацювати, щоб забезпечити дитині з ООП комплексну психологічну підтримку (Мощак, 2023).

Інклюзивне навчання створює унікальні умови для соціалізації та розвитку дітей з ООП. Успішна інтеграція в колектив однолітків сприяє формуванню у таких дітей почуття приналежності, впевненості у собі та своїх силах. Також, впровадження інклюзивної освіти сприяє створенню більш справедливого та гуманного суспільства, де цінується різноманітність та підтримується розвиток потенціалу кожної особистості.

В умовах інклюзивної освіти, соціальна адаптація дітей з ООП розглядається як процес сприяння їх успішній інтеграції до загальноосвітніх класів та формування позитивних міжособистісних відносин з однолітками. Цей процес передбачає створення сприятливих умов для розвитку особистості дитини, її соціальної компетентності та емоційного благополуччя.

Створення умов для успішної адаптації сприяє формуванню інклюзивного середовища, де цінуються різноманітність та повага до індивідуальності кожної дитини. Діти з ООП, які успішно адаптовані в соціальному відношенні, не тільки отримують можливість реалізувати свій потенціал, але й збагачують соціальне середовище, сприяють розвитку толерантності, емпатії та взаєморозуміння (Миронова & Платаш, 2021).

Інклюзія ґрунтується на принципі визнання унікальності кожної дитини, незалежно від її особливостей розвитку. Психологічною основою інклюзивного навчання є створення умов для розвитку особистості дитини, її самореалізації та соціальної адаптації. Інклюзивне

середовище має бути збагачене різноманітними ресурсами та можливостями для розвитку соціальних навичок, емоційного інтелекту та міжособистісної взаємодії. Формування толерантного шкільного середовища є важливим фактором, що впливає на формування самооцінки дітей та їх успішної соціалізації.

Адаптація дитини до освітнього середовища є важливим етапом її соціалізації та особистісного розвитку. Вона включає такі компоненти, як налагодження соціальних контактів з однолітками та педагогами, успішне засвоєння навчального матеріалу, а також формування позитивного самосприйняття та емоційного благополуччя. В умовах інклюзивного навчання особливого значення набуває соціальна інтеграція дітей з ООП. Дослідження освітніх практик, спрямованих на забезпечення ефективної взаємодії між усіма дітьми, є актуальним завданням сучасної педагогіки та психології (Засенко, 2019).

Соціальна адаптація дитини в умовах інклюзії є індивідуально-орієнтованим процесом, який передбачає активну участь дитини, її сім'ї та педагогічного колективу.

Однак, інклюзивне навчання, спрямоване на забезпечення рівного доступу до освіти для всіх дітей, може створювати певні виклики для дітей з ООП. Незважаючи на інклюзивний характер середовища, ці діти можуть відчувати себе ізольованими через труднощі у спілкуванні, навчанні або особливості свого розвитку.

Відсутність толерантності може призводити до стигматизації, ізоляції та дискримінації дітей з ООП, що негативно впливає на їх самооцінку та емоційний стан. Інклюзивні цінності, такі як повага до індивідуальності, недискримінація та рівність можливостей, повинні стати основою формування толерантного суспільства.

Основними бар'єрами, що можуть виникати на шляху соціальної адаптації дітей з ООП в інклюзивному середовищі, є соціальна ізоляція, занижена або завищена самооцінка, труднощі в комунікації, стигматизація та дискримінація, тривожність, стрес та перевантаження. Важливим завданням педагогів та психологів є створення інклюзивного середовища, де кожна дитина почувається прийнятою та має можливість повноцінно реалізувати свій потенціал.

Одним із значних викликів на шляху формування повноцінного інклюзивного середовища є недостатній рівень розвитку толерантності щодо дітей з ООП. Цей фактор є суттєвою перешкодою для формування адекватної самооцінки у таких дітей, оскільки вони можуть стикатися з негативним ставленням, дискримінацією та соціальним відчуженням. Важливо зазначити, що толерантність, як соціально-психологічна установка, передбачає не тільки терпимість до відмінностей, але й повагу до гідності кожної людини, незалежно від її особливостей (Мощак, 2023).

Проте, інклюзивне середовище відіграє важливу роль у розвитку самооцінки дітей молодшого шкільного віку. Створення сприятливих умов для навчання та соціалізації дітей з ООП сприяє формуванню у них позитивного самосприйняття, впевненості у собі та своїх силах. Ефективна реалізація інклюзивної освіти потребує спільних зусиль психологів, педагогів, батьків та всієї громади, спрямованих на забезпечення рівних можливостей для розвитку кожної дитини (Трегуб, 2023).

В умовах інклюзивної освіти формування толерантного ставлення до дітей з ООП є не тільки педагогічним завданням, але й відображенням глибинних інклюзивних цінностей та принципів. Толерантність, як моральна якість особистості, передбачає повагу до гідності кожної людини, незалежно від її особливостей. Інклюзивне освітнє середовище, де панує толерантність, створює умови для розвитку соціальної компетентності дітей, формування у

них емпатії, здатності до співпереживання та взаємодопомоги. Толерантність є запорукою успішної соціальної інтеграції дітей з ООП та їх повноцінного включення у життя суспільства, та впливає як допоміжний фактор на розвиток позитивної самооцінки.

Створення психологічної підтримки та позитивної атмосфери є критично важливими компонентами формування толерантного ставлення до дітей з ООП в інклюзивному освітньому середовищі. Психологи відіграють ключову роль у створенні такого середовища, де кожна дитина почувається прийнятою, цінною та має можливість вільно виражати свої думки та почуття. Розвиток емпатії та вміння розуміти інших є важливими аспектами формування толерантності. Психологічні стратегії мають бути спрямовані на створення умов для успіху кожної дитини, незалежно від її особливостей розвитку, що сприяє підвищенню її самооцінки та впевненості у собі (Миронова & Платаш, 2021).

Недостатнє розуміння норм толерантності щодо дітей з ООП серед педагогів, вчителів та однолітків є значним фактором ризику для формування самоцінності та самоповаги у таких дітей. Самооцінка дітей з ООП є пластичним, динамічним та водночас вразливим аспектом розвитку психіки. Діти з ООП частіше за інших зазнають труднощів у формуванні повноцінного «Я-образу». Одним із таких факторів є наявність порушень мовленнєвого або інтелектуального характеру, що може формувати комплекс меншовартості під час порівняння себе та власних успіхів з успіхами однолітків. Саме тому педагогічна компетентність є важливою умовою для створення інклюзивного середовища, адже інклюзивність – це про прийняття всіх, незалежно від їх особливостей.

Педагогічна компетентність, що базується на інклюзивних цінностях та принципах, є запорукою створення толерантного та підтримуючого середовища, де кожна дитина почувається прийнятою та має можливість повноцінно розвиватися.

Висновки

Підсумовуючи, слід зазначити, що формування адекватної самооцінки у дітей з ООП є важливим аспектом їх психосоціального розвитку та успішної інтеграції до суспільства. Результати дослідження підкреслюють необхідність тісної співпраці між психологами, педагогами та батьками, а також важливості створення інклюзивного середовища, де кожна дитина має можливість повноцінно розвиватися та реалізовувати свій потенціал. Для досягнення цієї мети необхідно продовжувати розвивати педагогічну компетентність, розробляти та впроваджувати ефективні програми психолого-педагогічного супроводу, а також активно залучати батьків до освітнього процесу.

Перспективним напрямком подальших досліджень у цій сфері є удосконалення інклюзивної практики та створення більш сприятливих умов для розвитку дітей з ООП.

Література

1. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. (2017). *Відомості Верховної Ради*, *38-39*. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text
2. Балабушка, Є., Смовж, М., Марущенко, М., & Латутін, Ю. (2025). Психологічні аспекти формування позитивної самооцінки у дітей із особливими потребами. *Вісник Національного університету оборони України*, *85*(3), 43-51. https://doi.org/10.33099/2617-6858-2025-85-3-43-51

3. Барда, С.І., & Московець, Л.П. (2019). *Дослідження особистості молодшого школяра : методичний посібник.* Кременчук : ПП «Бітарт». Режим доступу: https://pu.org.ua/Дослідження%20особистості%20молодшого%20школяра.pdf
4 Дячук, П.В. (2016). *Формування самооцінки молодших школярів у навчальній діяльності* (Монографія). Умань : ПП Жовтий О.О. Режим доступу: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/6444/1/монографія.PDF
5. Коробко, С.Л., & Коробко, О.І. (2008). *Робота психолога з молодшими школярами: методичний посібник* (2-ге видання). Київ : Літера ЛТД.
6. Миронова, С.П., & Буйняк, М.Г. (2021). Особливості управлінської діяльності в закладі інклюзивної освіти. С.П. Миронова & Л.Б. Платаш (Ред.), *Соціальна та освітня інклюзія: історія, сучасність, перспективи розвитку* (колективна монографія) (с. 11-32). Чернівці : «Технодрук». Режим доступу: https://lib.lntu.edu.ua/sites/default/files/2021-11/MONOGRAF_2021.pdf
7. Мощак, С.О. (2023). Особливості інклюзивної освіти молодших школярів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія, 3*, 116-120. doi: https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2023.3.23
8. Платаш, Л.Б. (2021). Роль проектної співпраці інституцій у підготовці фахівців до роботи в інклюзивному освітньому середовищі. С.П. Миронова & Л.Б. Платаш (Ред.), *Соціальна та освітня інклюзія: історія, сучасність, перспективи розвитку* (колективна монографія) (с. 308-340). Чернівці : «Технодрук». Режим доступу: https://lib.lntu.edu.ua/sites/default/files/2021-11/MONOGRAF_2021.pdf
9. Томашкевська, Н. (2023). Психологічні особливості інклюзивної освіти (Кваліфікаційна робота першого рівня вищої освіти). Чернівці : ЧНУ ім. Ю. Федьковича. Режим доступу: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/9650/educ_2023_034.pdf?sequence=1&isAllowed=y
10. Трегуб, К. (2023). Особливості розвитку самооцінки дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями (Кваліфікаційна робота другого рівня вищої освіти). Запоріжжя : ЗНУ. Режим доступу: https://dspace.znu.edu.ua/jspui/bitstream/12345/17914/1/Трегуб%20К.О..pdf
11. Щербакова, І. & Харченко, Т. (2021). Особливості самооцінки та саморегуляції поведінки дітей молодшого шкільного віку з мовленнєвими порушеннями. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, *5*, 396-405. Режим доступу: https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/02/40.pdf

References

1. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 5 veresnia 2017 roku № 2145-VIII. (2017) [On education: Law of Ukraine №2145-VIII of 5 September 2017]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady - Information from the Verkhovna Rada*, № 38-39. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text [in Ukrainian].
2. Balabushka, Ye., Smovzh, M., Marushchenko, M., & Latutin, Yu. (2025). Psykholohichni aspekty formuvannia pozytyvnoi samootsinky u ditei iz osoblyvymy potrebamy [Psychological aspects of forming positive self-esteem in children with special needs.]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy - Bulletin of the National University of Defence of Ukraine*, *85*(3), 43-51. https://doi.org/10.33099/2617-6858-2025-85-3-43-51 [in Ukrainian].

3. Barda, S.I. & Moskovets, L.P. (2019). *Doslidzhennia osobystosti molodshoho shkoliara [Research on the personality of primary school pupils]*. Kremenchuk : PP «Bitart». Retrieved from https://pu.org.ua/Дослідження%20особистості%20молодшого%20школяра.pdf [in Ukrainian].
4. Diachuk, P.V. (2016). *Formuvannia samootsinky molodshykh shkoliariv u navchalnii diialnosti [Formation of self-esteem in primary school pupils in educational activities]*. Uman : PP Zhovtyi O.O. Retrieved from https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/6444/1/монографія.PDF [in Ukrainian].
5. Korobko, S.L., & Korobko, O.I. (2008). *Robota psykholoha z molodshymy shkoliaramy: metodychnyi posibnyk [The work of a psychologist with younger schoolchildren: a methodological guide]* (2nd edition). Kyiv : Litera LTD [in Ukrainian].
6. Myronova, S.P., & Buiniak, M.H. (2021). Osoblyvosti upravlinskoi diialnosti v zakladi inkliuzyvnoi osvity [Features of management activities in inclusive education institutions]. In S.P. Myronova & L.B. Platash (Eds.), *Sotsialna ta osvitnia inkliuziia: istoriia, suchasnist, perspektyvy rozvytku – Social and educational inclusion: history, present, prospects for development* (pp. 11-32). Chernivtsi : «Tekhnodruk». Retrieved from https://lib.lntu.edu.ua/sites/default/files/2021-11/MONOGRAF_2021.pdf7 [in Ukrainian].
7. Moshchak, S. O. (2023). Osoblyvosti inkliuzyvnoi osvity molodshykh shkoliariv [Features of inclusive education for primary school pupils]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Psykholohiia – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Psychology, 3*, 116-120. doi: https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2023.3.23 [in Ukrainian].
8. Platash, L.B. (2021). Rol proektnoi spivpratsi instytutsii u pidhotovtsi fakhivtsiv do roboty v inkliuzyvnomu osvitnomu seredovyshchi. In S.P. Myronova & L.B. Platash (Eds.), *Sotsialna ta osvitnia inkliuziia: istoriia, suchasnist, perspektyvy rozvytku – Social and educational inclusion: history, present, prospects for development.* (pp. 308-340). Chernivtsi : «Tekhnodruk». Retrieved from https://lib.lntu.edu.ua/sites/default/files/2021-11/MONOGRAF_2021.pdf7 [in Ukrainian].
9. Tomashkevska, N. (2023). Psykholohichni osoblyvosti inkliuzyvnoi osvity : kvalifikatsiina robota bakalavra [Psychological features of inclusive education]. *First-level higher education qualification work.* Chernivtsi : ChNU im. Yu. Fedkovycha. Retrieved from https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/9650/educ_2023_034.pdf?sequence=1&isAllowed=y [in Ukrainian].
10. Trehub, K. (2023). Osoblyvosti rozvytku samootsinky ditei molodshoho shkilnoho viku z intelektualnymy porushenniamy [Features of the development of self-esteem in primary school children with intellectual disabilities]. *Second-level higher education qualification work.* Zaporizhzhia : ZNU. Retrieved from: https://dspace.znu.edu.ua/jspui/bitstream/12345/17914/1/Трегуб%20К.О..pdf [in Ukrainian].
11. Shcherbakova, I., & Kharchenko, T. (2021). Osoblyvosti samootsinky ta samorehuliatsii povedinky ditei molodshoho shkilnoho viku z movlennievymy porushenniamy [Features of self-assessment and self-regulation of behaviour in primary school children with speech disorders]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii – Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies, 5*, 396-405. Retrieved from: https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/02/40.pdf [in Ukrainian].

THE INFLUENCE OF AN INCLUSIVE ENVIRONMENT ON THE DEVELOPMENT OF SELF-ESTEEM OF YOUNGER SCHOOL-AGE CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Roman Popeliushko
Doctor of Psychological Sciences,
Professor of the Department of Theoretical and Counseling Psychology
Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine
9, Pyrohov Str., Kyiv, Ukraine, 01601
r.p.popeliushko@udu.edu.ua, https://orcid.org/0000-0002-1227-1292

Marina Kreps
Master's Degree Student, Specialty 053 «Psychology»
Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine
9, Pyrohov Str., Kyiv, Ukraine, 01601
24fp.m.kreps@std.udu.edu.ua

Abstract
The article is focused on studying the impact of an inclusive environment on the formation of self-esteem in younger school-age children with special educational needs (SEN). The authors emphasize that self-esteem is a central psychological construct of personality that determines the level of confidence in one's own abilities, social adaptation, and emotional well-being. The paper analyzes the peculiarities of self-esteem development in pupils with speech disorders and hearing impairments, identifies risk factors (social isolation, stigmatization, lack of tolerance, and absence of an individual approach), as well as conditions that contribute to the positive development of the self-image. The empirical study was conducted on a sample of 50 children aged 6-11 years, divided into experimental and control groups. For diagnostics, a set of standardized techniques was applied (Dembo-Rubinstein, "My Daisy Portrait", "Six Judgments", "Who Am I?", "Three Evaluations"). The results show that in the control group, the absence of corrective measures led to the deepening of negative tendencies: an increase in the proportion of low self-esteem, greater dependence on peers' opinions, and a rise in negative self-characteristics. At the same time, in the experimental group, where a comprehensive program was implemented (art therapy, fairy-tale therapy, social skills training, positive pedagogical reinforcement), positive dynamics were observed: reduced anxiety, growth in adequate self-esteem, strengthening of cognitive confidence, and development of reflective skills. The data obtained indicate that the formation of self-esteem in children with SEN is a plastic process, highly sensitive to socio-psychological conditions. The authors conclude that effective inclusion requires interdisciplinary support, the development of teachers' competence, and the creation of a tolerant environment that promotes the harmonious personal development of every child. The authors also note that a promising direction for further research in this field is the improvement of inclusive education and the creation of optimal conditions for the personal development of children with SEN.
Keywords: self-esteem, inclusive environment, special educational needs, primary school pupil, psychological characteristics, social adaptation.

Подано 25.08.2025
Рекомендовано до друку 08.09.2025